

Холодїй І. О.,

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, м. Київ

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СИНОНІМІЧНИХ ОДИНИЦЬ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена дослідженню структурно-семантичних характеристик синонімічних одиниць соціологічної термінології сучасної англійської мови. Розглянуто основні механізми організації синонімічних відносин у соціологічній термінології сучасної англійської мови.

Ключові слова: термінологічна синонімія, дублетні пари, термінологічна варіантність, функціональна номінація, абсолютні синоніми, відносні синоніми.

Статья посвящена изучению структурно-семантических характеристик синонимических единиц социологической терминологии современного английского языка. Рассмотрены основные механизмы организации синонимических отношений в социологической терминологии английского языка.

Ключевые слова: терминологическая синонимия, дублетные пары, терминологическая вариантность, функциональная номинация, абсолютные синонимы, относительные синонимы.

The article is dedicated to the analysis of the structural and semantic characteristics of Modern English sociological terminology. It deals with the basic mechanisms of synonymic relations in sociological terminology of Modern English.

Key words: terminological synonymy, duplicate pairs, terminological variation, functional nomination, absolute synonyms, relative synonyms.

Англійська соціологічна термінологія, як частина словникового складу англійської мови, перебуває в стані активного розвитку. Це зумовлено передусім своєрідністю соціології як самостійної науки, яка вивчає найбільш складний, мінливий об'єкт – людське суспільство, формує та утворює погляд на нього як на взаємопов'язану цілісність, яка постійно перебуває у стані мінливості та розвитку. Специфічна природа соціологічного феномену, поняття, явища спричиняє протидію двох закономірностей: по-перше, науковий стиль вимагає максимальної точності визначень та формулювань; по-друге, в процесі безперервного розвитку соціологічної думки постійно збільшується кількість нових термінів на позначення вже відомих предметів та явищ, що становлять предмет соціологічного пізнання.

Вищезазначена протидія, як наслідок, викликає необхідність дослідження проблеми термінологічної синонімії, що є надзвичайно важливою, складною і неоднозначною.

Актуальність дослідження визначається суперечливою природою термінологічної синонімії та відсутністю комплексного дослідження синонімічних відносин у сфері соціологічної термінології сучасної англійської мови.

Метою цієї статті є комплексне дослідження синонімічних відносин, виявлення особливостей семантики синонімічних одиниць соціологічної термінології.

Об'єктом дослідження є номінативні одиниці соціологічної термінології, які вступають у синонімічні відносини та формують синонімічні ряди.

Джерельною базою дослідження є сучасні словники: Соціологічний тлумачний словник "Oxford Dictionary of Sociology" [14], Англо-український соціологічний словник [1], Encyclopedia Britannica [13], Новий англо-російський словник "Економика, социология, политология" [11].

Термінологічну синонімію досліджували як вітчизняні так і зарубіжні мовознавці (О. В. Суперанська [12], Ю. Д. Апресян [2], С. Бережан [3], В. Даниленко [4], А. П. Коваль [6], І. М. Кочан [7], Л. О. Симоненко [10], Т. Михайленко [8] та інші). Майже всі вони, як зазначає Т. Михайленко, визнають "природність і неминучість синонімічних відношень між термінами як вияв загальнономовних процесів, проте залишаються дискусійними деякі проблеми, зокрема з'ясування меж термінологічної синонімії та визначення критеріїв синонімічності в термінології" [8]. На думку А. П. Коваль "наявність синонімічних термінів у науковому стилі є хоч і небажаним, але неминучим наслідком бурхливого розвитку науки й техніки" [6, с. 158]. О. В. Суперанська вважає, що "явище синонімії в термінології тимчасове та свідчить або про зміни термінологічних норм, або про подальше, поглиблене вивчення тих явищ, які за певних причин могли якийсь час іменуватися різними словами" [12, с. 89]. В. П. Даниленко стверджує, що "терміни, які виражають певне поняття, як правило, не характеризують його з різних боків, а є дублетними найменуваннями, що ввійшли до термінологічної системи внаслідок мовних контактів і різноспрямованих тенденцій у процесі її формування" [4, с. 53].

Аналіз соціологічної термінології англійської мови дозволив встановити, що **за ступенем спільності семантики** соціологічні терміни англійської мови представлені абсолютними та відносними синонімами. Існування абсолютних термінів-синонімів – результат процесу інтернаціоналізації соціологічної термінології англійської мови. Виникнення термінів-синонімів з різною внутрішньою структурою (відносні синоніми) – результат діяльності вченого-соціолога, який намагається поглибити наукові знання щодо об'єкта дослідження в межах певного наукового напрямку, концепції, школи.

Абсолютні соціологічні терміни-синоніми англійської мови представлені дублетами та варіантами. **Дублетні пари** (13 одиниць) складаються з утворень грецького, латинського походження, об'єднуються особливою термінологічною співвіднесеністю з тим самим соціологічним поняттям й об'єктом дійсності, мають спільний денотат та не мають жодних семантичних відмінностей: **addressee** (< фр.) – **communicant** (< лат.) – **informant** (< лат.) – **respondent** (< лат.) 'реципієнт, комунікант, отримувач інформації', **aetiology** (< грецьк.) – **deviation** (< лат.) 'етіологія', **gynaecocracy** (< грецьк.) – **matriarchy** (< лат.) 'гінекократія'. Наведемо синонімічні пари

соціологічних термінів англійської мови, в яких один термін є запозиченням, а інший – питомо англійський: **chauvinism** (< фр.) – **jingoisism** 'шовінізм', **questionnaire** (< фр.) – **worksheet** 'анкета, опитувальник', **retreatism** (< фр.) – **escapism (am. eng)** 'ретреатизм'.

Важливою проблемою сучасного мовознавства є розмежування синонімів і варіантів у термінологічній лексичній системі. Досліджуючи явище термінологічної варіантності, Р. Г. Попович виділяє поряд з семантичними та формальними варіантами терміна особливий тип варіювання – міжрівневий, такий, що "охоплює одиниці лексики, словотворення, синтаксису та вживається для позначення одного й того ж об'єкта, явища чи ситуації" [9, с. 216]. Оскільки термінологічна номінація – явище функціональне, необхідною умовою виявлення номінативних варіантів у соціологічній термінології англійської мови є функціональне отождолення. Підтвердження цієї думки знаходимо в працях Г. А. Іванової, яка підкреслює необхідність комплексного дослідження синонімічних кореляцій, "враховуючи семасіологічний та ономасіологічний аспекти" [5].

Синоніми-варіанти соціологічної термінології (147 одиниць, відповідно 46 %) англійської мови класифікуються за ознакою повноти та за ознакою рівня мовної системи.

За ознакою повноти виділяємо повні та короткі соціологічні синоніми-варіанти. **Повні соціологічні синоніми-варіанти** (135 одиниць) повністю зберігають свою форму та характеризуються варіюванням тільки одного елемента: *achievement age – educational age* 'освітній вік', *age-sex group – age-gender group* 'статевовікова група', *attitude research – attitude survey* 'дослідження установок', *billboard liberation – billboard alteration* "звільнення білбордів", *double descent – bilineal descent* 'подвійне спадкування', *egalitarian family – symmetrical family* 'егалітарна, симетрична родина' (форма родини, в якій у домашній роботі між чоловіком і дружиною спостерігається менший розподіл праці) [11], *giving age – productive age* 'працездатний вік', *neighbourhood effect – environmental effect* 'сусідський ефект', *non-directive interview – non-structured interview* 'некероване інтерв'ю', *population ageing – demographic ageing* 'демографічне старіння', *private behaviour – private life* 'особисте життя' (поведінка людини у себе вдома, в сім'ї або з друзями) [11], *questioning technique – questionnaire design* 'методика опитування', *social zone – social distance* 'соціальна дистанція', *understanding sociology – comprehensive sociology* 'розуміюча соціологія', *family of orientation – family of origin* 'родина походження', *sex division of labour – gender division of labour* 'розподіл праці за ознакою статі'.

У коротких синонімах-варіантах (12 одиниць) кількість слів-компонентів соціологічного терміна скорочується: *class divided society – class society* 'класове суспільство', *close-ended question – closed question* 'закрите питання', *formal school in sociology – formal sociology* 'формальна соціологія', *new communist man – new man* 'нова людина', *open-ended question – open question* 'відкрите питання'.

За ознакою рівня мовної системи виділяємо:

1) словотвірні варіанти соціологічних термінів (35 одиниць), що розрізняються наявністю різних формотворчих афіксів: *canvass – canvassing* 'збирання голосів, опитування населення', *patrilocal – virilocal* 'патрілокальний', *polling – poll* 'опитування', *racialist – racist* 'расист', *achievement motive – achievement motivation* 'мотив досягнення', *culture jamming – culture jam* 'культурний супротив', *deviance amplification – deviancy amplification* 'девіаційне перебільшення', *opinion polls – opinion polling* 'опитування громадської думки', *pecking order – peck order* "порядок клювання", соціальна ієрархія, *piloting survey – pilot survey* 'пілотажне дослідження', *racial discrimination – race discrimination* 'расова дискримінація', *social realia – social reality* 'соціальна реальність', *agency of socialization – agent of socialization* 'суб'єкт соціалізації' (соціальний інститут, колектив, соціальна група або суспільство, що здійснюють соціалізацію індивіда) [11], *sociology of ageing – sociology of age* 'соціологія віку';

2) орфографічні варіанти соціологічних термінів (4 одиниці): *Pan-Islamism – panislamism – panislam – pan-Islam* 'панісламізм', *non-directive interview – nondirective interview* 'некероване інтерв'ю', *structural functionalism – structural-functionalism* 'структурний функціоналізм', *value system – value-system* 'ціннісна орієнтація';

3) синтаксичні варіанти соціологічних термінів-словосполучень (7 одиниць): *data acquisition – acquisition of data* 'збирання інформації', *deviance amplification – amplification of deviance* 'девіаційне перебільшення', *character of nation – national character* 'національний характер', *sociology of agriculture – agrarian sociology* 'соціологія сільського господарства';

3) морфолого-синтаксичні варіанти (34 одиниці):

- **еліптичні конструкції** (6 одиниць), створені внаслідок скорочення багатокомпонентного соціологічного терміна *public opinion poll – opinion poll* 'голосування', *focus group interview – focus group* 'фокус-група', *social dysfunction – dysfunction* 'соціальна дисфункція', *survey response – response* 'відповідь, отримана під час опитування', *downward social mobility – downward mobility* 'низхідна мобільність', *social exchange theory – exchange theory* 'теорія соціального обміну';

- **аббревіатурні варіанти** (28 одиниць) *Anti-Social Behaviour Order / ASBO* 'наказ про припинення антисуспільної поведінки', *Computer Assisted Personal Interviewing / CAPI* 'Автоматизована система особистого інтерв'ю', *Centre for Contemporary Cultural Studies / CCCS* 'центр дослідження сучасної культури', *European Society for Opinion and Marketing Research / ESOMAR* 'європейська асоціація (суспільство) маркетингових та соціологічних досліджень', *socialized, role-playing and sanctioned man / SRSM* 'соціалізована, санкціонована людина, яка грає ролі', *Society for the Study of Social Problems / SSSP* 'товариство вивчення соціальних проблем'.

Окрім абсолютних синонімів у соціологічній термінології англійської мови є також **відносні синоніми**, аналіз яких дозволив виділити **групу квазісинонімів** з частковим збігом лексичного значення, що вживаються в межах соціологічної термінології англійської мови як рівнозначні (*blank – deadwood* 'вільний номер', *cafeteria question – closed question* 'закрите питання', *carceral organization – penal institution* 'ізоляція індивідів з проявами девіації', *decentered structure – social formation* 'децентралізована структура', *ethical neutrality – value freedom* 'етична нейтральність', *field service – interviewing service – data collection company* 'служба збирання інформації',

human-centred technology – flexible specialization – anthropocentric production system ‘технологія, зорієнтована на людину’, *no-name question – Mr. Smith question – Q-vignettes* “питання про пана Сміта” (спеціальне пробне питання, яке описує гіпотетичного кандидата (пана Сміта)) [11], *survey informant – interviewee* ‘опитувана особа’, *boiler room operation – telephone bank* ‘телефонний банк’, *hired gun poll – advocacy poll* ‘замовлене опитування’.

Класифікація соціологічних термінів-синонімів англійської мови з точки зору **внутрішньої цілісності** дозволила виділити синонімію

– **однокомпонентних соціологічних термінів** (44 одиниці) *deviance – delinquency* ‘девіантна поведінка’, *informant – respondent – communicant* ‘респондент’, *nobility – nobles* ‘шлюбний вік’, *questionnaire – worksheet* ‘анкета’;

– **багатокомпонентних соціологічних термінів** (215 одиниць) *achievement age – educational age* ‘освітній вік’, *attitude scale – attitude measurement* ‘вимірювання (соціальних) установок’, *canned poll – cut-and-paste poll – off-the-rack poll* ‘заготовлене опитування’, *conjugal family – nuclear family* ‘нуклеарна родина’, *external migration – international migration* ‘зовнішня (міжнародна) міграція’, *face-to-face interaction – face-to-face communication* ‘безпосередня комунікація’, *postal survey – postal interview* ‘поштове опитування’, *social ties – social relations – social bonds* ‘соціальні зв’язки’, *yes-no question – true-false question* ‘альтернативне питання’;

– **однокомпонентних та багатокомпонентних соціологічних термінів** (36 одиниць) *cultural blindness – ethnocentrism* ‘культурна сліпота’ (схильність людини сприймати і оцінювати життєві явища крізь призму традицій і цінностей власної етнічної групи, яка виступає деяким загальним еталоном) [11], *mafia – organized crime family* ‘мафія’, *oversampling – booster sampling – disproportionate sampling* ‘вибірка з запасом’, *overnight – flash poll – spot survey* ‘миттєве опитування’, *overspill town – satellite – suburb* ‘місто-супутник’.

Терміни-синоніми соціологічної термінології англійської мови формують синонімічні ряди, які можуть включати до 6 термінів, та характеризуються відносною відкритістю, що засвідчує здатність соціологічної термінології англійської мови до подальшого розвитку, становлення та систематизації. Наведемо приклади синонімічних рядів, які складаються з:

– **двох соціологічних термінів** (190 одиниць): *eco-anarchism – green anarchism* ‘екоанархізм’, *self-completion – self-administered questionnaire* ‘анкета, яка заповнюється самостійно’, *antisocial behaviour – deviant social behaviour* ‘антисоціальна поведінка’, *critical theory – critical theory of society* ‘критична теорія’, *depth interview – in-depth interview* ‘глибинне інтерв’ю’;

– **трьох соціологічних термінів** (34 одиниці): *oversampling – booster sampling – disproportionate sampling* ‘вибірка з запасом’, *armchair research – desk research – off-the-peg research* ‘кабінетне (вторинне) дослідження’, *biographical method – life history method – personal documents method* ‘біографічний метод’, *formal sociology – formal school in sociology – formalism* ‘формальна соціологія’, *Kish grid – Kish box – Kish method* ‘відбір одиниць за Кішем’, *long-term unemployment – chronic unemployment – hard-core unemployment* ‘хронічне безробіття’, *one-on-one interview – face-to-face interview – personal interview* ‘співбесіда один на один’, *professional socialization – occupational socialization – work socialization* ‘професійна соціалізація’, *structured interview – directive interview – guided interview* ‘стандартизоване інтерв’ю’, *functional theory of stratification – Davis-Moore thesis – functional inequality* ‘функціональна теорія стратифікації’, *ethnic stew theory – tossed salad theory – salad bowl theory* ‘теорія салатниці’;

– **чотирьох соціологічних термінів** (9 одиниць): *addressee – communicant – informant – respondent* ‘опитуваний’, *close-ended question – cafeteria question – closed question – fixed-choice question* ‘закрите питання’, *deviance amplification – deviancy amplification – amplification of deviance – secondary deviance* ‘девіаційне перебільшення’, *physically different – handicapped – disabled – invalid* ‘з фізичними особливостями’;

– **п’яти соціологічних термінів** (4 одиниці): *opinion polls – opinion polling – public opinion poll – public opinion survey – polling* ‘опитування громадської думки’, *unanticipated consequences – unintended consequences – invisible hand – latent function – self-destroying prophecy* ‘непередбачені наслідки’;

– **шести соціологічних термінів** (1 одиниця): *informal group – non-institutionalized group – non-institutional group – uninstitutionalized group – uninstitutional group – informal organization* ‘неформальна група, неформальний колектив’.

Отже проведений аналіз показав, що кількість соціологічних термінологічних синонімів англійської мови в межах вибірки складає 319 одиниць; за ступенем спільності семантики соціологічні терміни англійської мови представлені абсолютними та відносними синонімами; за ознакою рівня мовної системи виділено словотвірні (35 одиниць), орфографічні (4 одиниці), синтаксичні (17 одиниць), морфолого-синтаксичні варіанти (34 одиниці); кількість соціологічних термінів у синонімічному ряду варіюється від 2 до 6 одиниць; кількість синонімічних рядів становить 238 одиниць; у синонімічні відношення вступають прості, складні терміни, термінологічні словосполучення, аббревіатури; продуктивними синонімічними моделями в соціологічній термінології англійської мови є термінологічне словосполучення – термінологічне словосполучення (215 одиниць), термін-слово – термін-слово (44 одиниці), термін-слово – термінологічне словосполучення (36 одиниць).

Перспективу дослідження вбачаємо в аналізі та встановленні ролі соціологічних термінологічних словосполучень вільного типу та фразеологізмів у формуванні синонімічних відносин соціологічної термінології сучасної англійської мови.

Література:

1. Англо-український соціологічний словник [уклад. В. Паніотто та ін.]. – К. : Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – 144 с.

2. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367 с.
3. Бережан С. Г. Семантическая эквивалентность лексических единиц / С. Г. Бережан. – Кишинев : Штиинца, 1973. – 372 с.
4. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
5. Иванова Г. А. Синонимия терминов: ономаσιологический аспект : III Международный конгресс исследователей русского языка "Русский язык: исторические судьбы и современность" [Электронный ресурс] / Г. А. Иванова // Сборник тезисов. М. : 2007. – Режим доступа : <http://www.philol.msu.ru/~rlc2007/pdf/4.pdf>
6. Коваль А. П. Синоніміка в термінології / А. П. Коваль // Дослідження з лексикології та лексикографії : міжвідомчий збірник. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 157-169.
7. Кочан І. М. Синонімія у термінології / І. М. Кочан // Мовознавство. – К., 1992. – № 3. – С. 32-39.
8. Михайленко Т. Синонімічні відношення в українській науково-технічній термінології / Т. Михайленко // Українське мовознавство. – 2003. – № 25. – С. 24.
9. Попович Р. Г., Вакуленко О. Л. Термінологічна варіантність у номінативному аспекті. [Електронний ресурс] / Р. Г. Попович, О. Л. Вакуленко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2004. – № 17. – С. 215-217. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/1986/1/04ppgvna.pdf>
10. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології / Л. О. Симоненко. – К. : Наук. думка, 1991. – 151 с.
11. Новый англо-російський словник "Экономика, социология, политология". [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ecsocman.edu.ru/db/dict/4693/index.html>
12. Суперанская А. В. Литературный язык и терминологическая лексика / А. В. Суперанская // Проблемы работы и упорядочения терминологии в Академии наук союзных республик. – М., 1983. – С. 81-90.
13. Encyclopædia Britannica [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.britannica.com/
14. Oxford Dictionary of Sociology [ed. J. Scott, G. Maschall]. – 3 ed. – Oxf. : Oxford UP, 2005. – 707 p.